

ideje, ki so povzročile ameriško revolucijo leta 1776 in meddržavno vojno v šestdesetih letih, zgodovinske ideje, ki je iz njih izšlo veliko svetovno gibanje. Današnje zamisli so odsev in nadaljevanje tega gibanja, ki je težilo za osvoboditvijo množic in človekovih duhovnih sil izpod jarma gospodarskega suženjstva. Naposled se bodo izkristalizirale in ustalile ali pritegnile voditelje, in sicer revolucionarne voditelje.

Res je, da se delavstvo počasi prebuja — toda to se da opravičiti. Nekaj vzrokov ste ravnokar omenili. Vendar se delavstvo mora dvigniti. V enem letu so njegovi dohodki padli na višino iz leta 1910; dvomim, da bo delavstvo s tem zadovoljno. Toda kakor hitro se bo začelo dvigati — fant, tedaj se bo moralo dvigati brez konca, doživeli bomo razredni boj zares. In vsa policija in vse vojaštvo v deželi ga ne bosta mogla udušiti, dokler končno ne bomo imeli tega, kar ti pričakuješ, Marcia, kar mi vsi želimo — industrijske republike, ki jo bodo vodili sosveti izvedencev in delavčev v korist proizvajalcev...“

Roger, Peter, Marcia in Seren so se brez konca pomenkovali na ta način. Peter jih je često razgibal; govoril je stvari, ki jih ni mislil resno, le da bi kaj izvelkel iz Serene, Rogerja ali Marcie in tako spravil pogovor v tek. V razgovoru z njimi so se razčistile njegove lastne misli.

Prevedla M. Leben.

Centralizem v šolstvu

Stanko Leben

Francoska država je izza Napoleona (v nasprotju z angleško) oblastna država, ki hoče usmerjati in voditi organizacijo poučevanja v imenu nekega načela obče koristnosti. Če danes v Franciji vpliv države pojema bolj in bolj, se to godi pod pritiskom javnega mnjenja, ki je postalo do države (kar se tiče vzgoje in prosvetne politike) nezaupljivo.“*

Nihče ne bo odrekal Napoleonu izrednih darovitosti in vladarskih zmožnosti; drugo vprašanje je, če ga brez nadaljnega smemo uvrščati med ustvarjajoče genije človeštva. Marsikatera Napoleonova vladarska poteza se je ponesrečila, marsikatera je za francoski narod pomenila neprecenljivo škodo in nesrečo. Med najbolj zgrešene je treba vštetiti njegovo do skrajnih meja absolutizma in etatističnega utilitarizma segajočo organizacijo celokupne francoske vzgoje in vsega poučevanja od ljudskih šol do univerze.

Napoleon je bil samozvanec. S silo in močjo svoje edinstvene osebnosti se je iz brezimnih globin človeške množice prebil do najvišjega mesta v

* S. Hessen: L'Etat et l'organisation de l'enseignement en France et en Angleterre (Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique, Nos 3—4, 1931, Paris).

francoskem narodu ter se povzpел do oblasti in časti človeka, ki ne vlada le narodu, marveč odločuje o usodi vse tedanje Evrope. V njegovem samozvanstvu, v upravičeni bojazni, da bi se oblast, ki si jo je pridobil le z lastno močjo, ne razblinila prav tako brzo in nenadoma, kakor je bila prišla, je iskati vzroka in povoda za marsikateri njegov ukrep, za marsikatero njegovo državniško in organizatorsko potezo. Koncem koncev se je smel zanesti brez pridržka le na sebe samega in če je imperiju, ki ga je zgradil z lastnimi rokami, hotel zagotoviti trajnost, je nujno moral poslovati sam in osebno kot najvišji načelnik na vseh za državo važnih področjih. Osebno je moral imeti vpogled v vse kolesje državnega ustroja in osebno odločati v še tako neznatnih upravnih zadevah. Tako gre mehanistična oblika skrajnega absolutističnega centralizma na vseh področjih državnega udejevtvovanja, v katero je vkljenil francoski narod in njegovo življenje na vseh poljih, v marsičem na rovaš njegovega samozvanstva, njegovih osebnih ambicij, njegove bojazni, da ne bi nenadoma strmoglavil v iste brezimne globine, iz katerih se je bil tako čudovito dvignil. Napoleonov centralizem, ki je pozneje obenem z njegovim „Codexom“ služil mnogim na novo se oblikujočim državam in državicam kot vzor državniške modrosti in jasnovidnosti, ne izvira vedno iz bistrega, objektivnega pogleda in iz nesebične skrbi za resnični blagor naroda, za obliko in ustroj življenja, ki bi bila za narodov razmah in procvit najprikladnejša in najboljša. Poznavalcu francoskega življenja je kmalu jasno, da je železni nepropustni oklep Napoleonovega centralizma, ki ni nikomur dal dihati po mili volji in je udejevtvovanju poedinca stavil povsod silno tesne ograde, pomenil za francoski narod zlasti na kulturnem polju škodljivo utesnitev, nezdravo zadušljivost in najmanj stoletni zastoj na vzgojnem in prosvetnem polju.

Napoleonova prosvetna in vzgojna politika je bila vedno dvojna: ena za dom, druga za osvojene in zasedene pokrajine širom Evrope. Dočim iz lastne izkušnje vemo, da je po osvojenih pokrajinah podpiral in pospeševal domače šolstvo in nacionalno vzgojo podrejenih narodov, da je uvajal v šole materinščino ter narodom na vzgojnem polju puščal široko svobodo, je doma v Franciji uniformiral vso vzgojo v oblike tako neizprosne centralizma, kakršnih dotlej zgodovina ni videla še nikoli. Napoleonova prosvetna in vzgojna politika je vzor centralistične, etatiistično utilitaristične vzgojne politike, ki si zna prilastiti vse pravice poučevanja in do zadnje trohice ume monopolizirati svojo vzgojo in šolstvo. Ta do zadnjih mejà oblastnega centralizma pritirana vzgojna politika je sicer že za Napoleonovih časov naletela na najhujši odpor, vendar jo je Napoleon znal uresničiti in izvesti ter z njo prepojiti vse francosko šolstvo. Nadaljnji razvoj je sicer pokazal, da je centralistična in etatiistična Napoleonova vzgojna politika naredila nepreračunljivo škodo in francosko šolstvo v zadnji tretjini preteklega stoletja dovedla na povsem mrtvo točko, s katere se je Francija rešila le s

postopnimi temeljitimi reformami, ki vse teže za razbitjem centralističnega oklepa in državnega monopola v šolstvu.

Kljub neuspelosti etatizma v vzgoji pa ni težko še v marsikateri moderni, sodobni državi odkriti brezmiselnega in slepega pogrevanja Napoleonovih metod v prosvetni politiki. Komaj se je Italija po letu 1870. sklenila v enotno državno tvorbo, v kraljevino Italijo z dednim monarhom, ni na polju prosvetne politike vedela ukreniti ter započeti nič uvidevnejšega in modrejšega kakor na slepo posneti Napoleonov centralistični sistem ter v vzgojno politiko uvesti načelo utilitarističnega etatizma, umišljajoč si, da ji bo ta sistem zgradil neomajne temelje državne zavesti in zvestobe ter ji odgojil prvovrstno elito izobražencev. Kdor pa pozna zgodovino in notranji potek življenja od Risorgimenta dalje, ta ve, do kakšnih klavnih rezultatov je v predvojni Italiji vodilo to slepo, mehanistično posnemanje oblastnega, utilitarističnega in brezdušnega Napoleonovega etatizma v vzgojni politiki. Kljub francoskim naporom od leta 1833. dalje (la loi Guizot) za razbitjem ali vsaj znatnim omiljenjem državne suverenosti v šolstvu, kljub modri angeški vzgojni politiki, ki ji je bilo načelo etatističnega utilitarizma v vzgoji vedno docela tuje, pa je videti, kakor da je mikrob Napoleonovega prosvetnega centralizma in birokratizma okužil ozračje evropske celine; ozrite se na postanek vseh novih državnih tvorb in povsod boste videli, da je novonastala država skušala ali še skuša ustvariti neko enotno, novo državno zavest z mehanističnim centraliziranjem in birokratiziranjem vse vzgoje in vsega šolstva, čeprav je dejanski položaj v državi morda tak, da bi širokopotezna, svobodna decentralizacija nudila veliko ugodnejše in boljše možnosti za resničen prospah dobre vzgoje in hkrati z dobro vzgojo za globoko zasidrano, trajno in v resnici kaj vredno državno zavest v mladih ljudeh.

Vso vzgojo v državi je Napoleon podredil slovit, leta 1808. ustanovljeni Université Imperiale de France, svojevrstni ustanovi in prosvetni organizaciji, ki ji v zgodovini prosvetne politike na vzgojnem polju ni najti primere. Ta Université Imperiale, ki še danes služi za zunanje ogrodje vsemu francoskemu šolstvu, nima nič skupnega z bolj ali manj avtonomnimi univerzami, zavodi za svobodno znanstveno delo in raziskavanje, kakršne poznamo iz nemškega kulturnega sveta in po katerih smo si uredili tudi našo univerzo. Napoleonovo Université Imperiale bi prej mogli primerjati zaigrano centralističnemu in do skrajnosti birokratičnemu ministrstvu prosvete, podrejenemu na vseh področjih volji in ukazom enega samega človeka ali majhne skupine vlastodržcev. Université Imperiale de France, kakršno si je zamislil in jo uresničil Napoleon, je bila skupno ime za vse francosko, v strogo in neizprosno centralistično hierarhijo porazvrščeno šolstvo od najnižjih ljudskih razredov do najvišjih učnih zavodov in univerz. Enotnemu, slepo se pokorečemu zboru učnega osebja za vse učne stopnje

je bil poverjen v državi monopol vse vzgoje, ki jo je usmerjal in vodil osrednji organizem, neposredno in v najmanjših potankostih docela odvisen od državnega poglavarja. Vsa dežela je bila enakomerno porazdeljena v pokrajinska okrožja, imenovana Akademije. Na najvišji stopnji te strogo centralistične hierarhije je stal takozvani Grand Maître de l'Université. Osrednji organizem, ki je na vzgojnem polju pomenil isto, kar armada za oboroženo silo države, je poučevanje in vzgojo izenačil in uniformiral do najmanjših podrobnosti. Naloga tega absolutističnega sistema v šolstvu seveda ni bila pred vsem skrb za dobro vzgojo, marveč jačenje državne oblasti in njene varnosti na znotraj. Zato so bile tudi obsojene in strogo prepovedane vse privatne šole in preganjano vse privatno poučevanje v kakršnikoli obliki; zato v tem mehaničnem, uniformiranem sistemu ni osebnost učenceva ali učiteljeva pomenila ničesar. Etatizem francoskega šolstva temelji na zamisli nekega mehanističnega, abstraktnega in splošnega obrazca za celokupno vzgojo v državi. Šole, učitelji, profesorji in učenci predstavljajo po tej zamisli mehanično priredje učnih zavodov in človeških atomov, ki jih družijo v celoto abstraktna splošnost enega samega, v vseh primerih istega vzorca, ki mora biti upodobljen in uresničen vedno in povsod enako za vse šole, za vse učitelje, za vse profesorje in za vse učence.*

Ta etatistična vzgoja, ki že v kali zatira vsak poizkus individualne vzgoje, ki učencu in učitelju odreka svoboden razmah in učitelja oklepa v tesen sistem mrtvih, navadno slabih in površnih učnih predpisov, je še danes značilna za vse države, ki v svoji prosvetni politiki vede ali nevede posnemajo zastareli Napoleonov sistem. Najznačilnejše poteze tega utilitarističnega etatizma na vzgojnem polju so popolna centralizacija vse šolske uprave, odvisnost učiteljskih zborov vseh vrst šol od ljudskih razredov do univerze od trenutnega vladnega režima, stroga enakost učnih načrtov za vse kraje in šole brez najmanjše razlike, pikolovski, brezplodni in mrtvi formalizem bodisi v upravi, bodisi v vzgoji.

Ni čudno, če so se tako zamišljenemu centralističnemu etatizmu v prosveti uprli že za Napoleonovih časov najboljši in najprodornejše misleči duhovi; Napoleonov načrt je naletel na najhujši odpor pri prijateljih in neprijateljih francoske revolucije. Zato je bilo videti, da mu bo usojeno kratko življenje. A zgodilo se je nekaj čudnega, paradoksalnega. Kljub hudemu odporu, ki se po Napoleonovi smrti ni nikoli prestal boriti proti etatistični vzgojni politiki, se je ta sistem vzdržal v Franciji skoro sto let in je francoskemu šolstvu kljub ponovnim reformam zasekal globoke rane, ki še danes niso povsem zaceljene.

Misleči, za resničen blagor naroda in za dobro vzgojo mladine vneti ljudje so v tem centralističnem in etatističnem sistemu vzgoje vedno videli nekaj neznanskega in za zdrav razvoj naroda skrajno škodljivega. Misleči

* Primerjaj: S. Hessen, op. cit.

človek, ki vidi, da sta za polno življenje morda najznačilnejši lastnosti njegova pestrost in individualna raznolikost, čuti, da iz centralistično uravnane vzgojnega sistema veje nekaj kakor hlad smrti, dih sovražnosti zdravemu in polnemu življenju. Ta vzgojni sistem je nezdrav plod latinskih možganov, ki so vajeni misliti, gledati na življenje in ga urejati abstraktno, posplošujoče, *more geometrico à la Cartesius*. Značilno latinska je tudi njegova etatiistična težnja, stremenje, napraviti iz vzgoje orodje državne moči in oblasti, obenem pa poudarjanje državne oblastnosti, ki se ji mora brez-pogojno pokoriti in ji služiti celokupna vzgoja mladine. Zato se je ta zamisel vzgojne politike porodila v Franciji, zato se je na Francoskem uresničila v najbolj pretiranih oblikah in iz Francije je našla pot malodane v vse evropske države z edino izjemo Anglije, ki ji je bil princip centralistične in etatiistične vzgoje vedno docela tuj in nemogoč.

Za Francoza, za Latinca, ki motri življenje abstraktno in ga hoče vedno urejati in voditi strogo logično in aprijorno na podlagi splošnih, občeveljavnih principov in zakonov, je ta vzgojni sistem še razumljiv, ker se je izcimil iz svojstvene narave teh ljudi. A celo pri Francozih, ki niso samo Latinci, marveč tudi Galci in Germani, je to aprijorno, načelno in etatiistično urejanje življenja neštetokrat naletelo na najhujši odpor pri najboljših ljudeh, ki so videli v njem nekaj življenju sovražnega, kar v kali zaduši nešteto plodnih klic, kar se ne zna prilagoditi dejanskemu toku življenja, kar se je v zgodovini francoskega naroda pri najboljši volji neštetokrat izrodilo in izmaličilo v nasilno karikaturu zdravega in naravnega življenjskega poteka. Škodljivost in pretirano nenaravnost takega ravnanja je za politično življenje naroda mojstrsko prikazal že stari Taine v svoji prodorni analizi francoske revolucije. Na vzgojnem polju pričajo o škodljivosti tega sistema vse šolske reforme brez izjeme, ki se izza Napoleona gibljejo v dvojno smer: čim večja decentralizacija šolstva, čim večja omejitev vpliva in poseganja države na vzgojno polje. Država naj vidi v pospeševanju vzgoje le svojo dolžnost in končni smoter, ne pa sredstva, s katerim si hoče zagotoviti neomejeno oblast in slepo, neuvidevno pokorščino državljanov. To je smoter, za katerim je vedno stremela angleška vzgojna politika, smoter, ki se mu v novejšem času skuša približati tudi francoska prosvetna politika. Seveda je boj v Franciji težak in naporen, ker sta se centralizem in etatizem v vzgoji v sto letih pregloboko zajedla v narodovo življenje, da bi ju bilo mogoče izrezati kar na mah in brez škodljivih motenj. A vse reforme izza Napoleona streme očitvidno k temu smotru. Reforme iz let 1835. (osnovno šolstvo), 1850. (srednje šolstvo) in 1875. (visoko šolstvo) uvajajo svobodo poučevanja, pravico, da sme vsakdo odpreti osnovno, srednjo ali celo visoko, od države popolnoma nezavisno šolo. Leta 1896. sledi temeljita reforma vsega višjega pouka po nemškem vzorcu; ta reforma ne

pomeni samo upravne neodvisnosti univerz od države, marveč hkrati pozitivno avtonomijo poučevanja in vzgajanja. Reforma iz leta 1902. pomeni široko decentralizacijo vsega srednjega šolstva, utrjuje neodvisnost in avtoriteto gimnazijskih ravnateljev, dovoljuje finančno avtonomijo vsem srednješolskim zavodom, razbija tradicionalno enolikost učnih programov in metod. Zelo poučni za spoznanje smeri v novejši francoski vzgojni politiki so programi za osnovno šolstvo iz leta 1932., kjer daje minister, brez dvoma prvikrat v zgodovini Francije, preproste napotke in pristno vzgojne smernice, ne pa nedotakljivih, utilitaristično etatističnih predpisov; smoter vzgoje ni več abstrakten „citoyen“, marveč konkreten človek, kakršen je in živi. In še nekaj: prvikrat v zgodovini francoskega šolstva ti programi izrecno vzpodbujajo učitelja, naj pri poučevanju široko in izrazito upošteva regionalizem.

Seveda je ta naravni in zdravi razvoj k vedno večji decentralizaciji in k odpravi etatizma v vzgoji zaviralo dokaj motenj in reakcionarnih poizkusov. Napoleon III. je skušal državi zaslužniti ljudskošolskega učitelja; podredil ga je v vsem prefektu ter mu naložil, da mora med ljudstvom razširjati vse nove vladne ukrepe in naredbe. Tretja republika je v drugem desetletju svojega življenja skušala poživiti stari sistem in se opreti na etatizem v vzgoji, pa je s temi poizkusi pobudila hude kulturne boje (Péguy) in žela najbolj ogorčene proteste in najhujši odpor vseh najboljših in najpoštenjših svojih sinov.

Francoski zgled centralistično in etatistično usmerjene vzgoje je v devetnajstem in dvajsetem stoletju našel vedno nove posnemovalce. Vedno je mikal državne voditelje in bil zelo zapeljiv za poglavarje, ki so kanili z izkjučnim vzgojnim monopolom pridobiti državi vsemogočno oblast in avtoriteto nad vsem javnim življenjem. Naravno sta centralizem in utilitaristični etatizem v vzgojni politiki lebdela pred očmi zlasti novim državnim tvorbam ali novim režimom, ki so čutili potrebo, podložnikom kakorkoli vcepiti zavest državne enote in oblasti, pa se jim je način centralistično etatistične vzgoje zdel najbolj logičen, sila preprost in učinkovit, četudi je bil v resnici za razmere v novi deželi in za svojstveno duhovnost novih državljanov morda docela neprikladen, ovirajoč in razdirajoč. Celo povojni nemški režim je zapadel v to zablodo. Če bi bili ti državniki modri in uvidevni možje, bi jim bil moral biti v svarilo že razvoj njihovega vzora, številni kulturni boji, ki jih je sprožil etatizem v vzgoji, ostre borbe, ki so jih proti njemu vedno vodili pametni, za pravo vzgojo in resničen blagor naroda vneti ljudje. Poleg tega zahteva centralistično etatistična prosvetna politika velik in zapleten upravni aparat, ki ga uspešno in pravilno more opravljati in voditi le močna, organizatorsko velesposobna roka; zgodi se pa, da se takega, za strogo centralistično vzgojno politiko potrebnega aparata polakomni država, ki ji docela manjka potrebnih organizatorskih spo-

sobnosti, vestnosti in točnosti v upravljanju, smisla za živi duh, ki šele vzdržuje ves aparat v potrebni napetosti in učinkovitosti. Kjer manjka teh lastnosti, tam sta centralizem in etatizem v vzgoji, ne glede na njuno notranjo škodljivost, povod za brezupen kaos na vzgojnem polju, povzročitelja pikolovstva, mrtvih formalnosti, vedno večje omrtvelosti in postopnega, hitrega propada celokupne vzgoje.

Mehanistični centralizem in utilitaristični etatizem v vzgojni politiki sta se ponekod z novo silo skušala vpeljati in uveljaviti v povojni dobi. Kaj prida nista dosedaj obrodila še nikjer; nasprotno lahko opazujemo v državah, ki so ju uvedle za smernici v svojo vzgojno politiko, vedno večjo nesigurnost, vedno večji nered in kaos. Najboljši primer države, ki je po vojni v prosvetni politiki skušala za vsako ceno izsiliti strogo centralizacijo in načelo etatizma v vzgoji, je povojna, republikanska in demokratska Nemčija. Na naslov njene centralistične in etatične vzgojne politike je svetovnoznani romanist in mislec Ernst Robert Curtius napisal ugovor in svarilo, ki nazorno pričata o popolni zgrešenosti in veliki škodljivosti take vzgojne politike za resnično vzgojo in pravo, globoko kulturo naroda. V tem ugovoru in svarilu pravi Curtius med drugim: „Ko je v Franciji tretja republika deset let po svoji ustanovitvi zmogla svoje notranje protivnike, je začutila, da je prišel pravi trenutek za preosnovo celokupnega šolstva. Začela je snubiti ljudskošolsko učiteljstvo in se mu dobrikati, uvedla je laično šolo, višje šolstvo in univerzo pa prepojila z neko abstraktno, na Kanta oslonjeno državno metafiziko. Zato je čez nekaj desetletij žela najstrastnejši odpor svojih najboljših glav in najpoštenejših src... Naj nam bodo Rousseau in kulturni boji francoske republike v svarilo! Na žalost pa tudi pri nas opažamo že znake zablod, v katere so zabredli v Franciji. Tudi pri nas smo takorekoč že uresničili državni monopol na vzgojo in izobrazbo — uredba, ki jo mora vsak resnično svoboden človek le najgloblje obžalovati. Vsaj nastavki za neko državno kulturno filozofijo se kažejo že tudi pri nas. Osnovna napaka naše uradne prosvetne politike pa je videti, da se na vodilnih mestih vdajajo optimističnemu pričakovanju, da je mogoče po upravni poti in od zgoraj navzdol uganjati neko državno, političnim željam in skominam prikrojeno kulturno politiko.“*

* Ernst Robert Curtius: Die Universität als Idee und als Erfahrung (uvodna razprava v „Die Neue Rundschau“, Februar 1932).